

УДК 340.1

**ОГЛЯД ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗЛОВЖИВАННЯМ ПРАВОМ**

REVIEW ON RESEARCH SOURCE BASE RELATED TO ABUSE OF RIGHTS

Ямненко Т.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права і процесу
Національного авіаційного університету*

Стаття присвячена огляду наукового підґрунтя розгляду проблем, пов'язаних зі зловживанням правом. Особлива увага приділяється фінансово-правовим дослідженням. У підсумку пропонується групування галузевих досліджень із вказівкою на конкретних вчених, які займаються цими питаннями.

Ключові слова: зловживання правом, правопорушення, інтерес, міжгалузевий характер, недобросовісність, неправомірна поведінка.

Статья посвящена обзору научной базы рассмотрения проблем, связанных со злоупотреблением правом. Особое внимание уделяется финансово-правовым исследованиям. В итоге предлагается группировка отраслевых исследований с указанием конкретных ученых, которые занимаются этими вопросами.

Ключевые слова: злоупотребление правом, правонарушение, интерес, межотраслевой характер, недобросовестность, неправомерное поведение.

The article is devoted to examination of the scientific basis of consideration of the problems associated with the abuse of right. Particular attention is paid to financial and legal research. As a result, the author suggests grouping of researches in different branches indicating particular scholars occupied with these issues.

Key words: abuse of right, offense, interest, interdisciplinary nature, dishonesty, misconduct.

Зловживання правом у процесі здійснення прав, зокрема у фінансових правовідносинах, є однією з найважливіших проблем сучасної юридичної науки та правозастосовної діяльності. Актуальність цього питання пов'язується із розширенням сфери публічних і приватних відносин як матеріального, так і процесуального характеру, де все частіше трапляються випадки соціально-шкідливого зловживання правом, владою, довірою тощо. З огляду на це зловживання правом є предметом різногалузевих досліджень.

Мета статті полягає в огляді наукового підґрунтя розгляду проблем, пов'язаних зі зловживанням правом у різних правовідносинах та у підсумку пропонується групування галузевих досліджень.

Підґрунтя будь-якого зловживання знаходиться у психіці людини, пов'язане із використанням різноманітних механізмів переконання, маніпулювання. Тому в контексті нашого дослідження варто звернути увагу на роботи вчених у галузі психології, економіки, соціології, філософії. Так, своєрідні погляди на проблеми зловживання викладені економістом та соціальним філософом, лауреатом Нобелівської премії Фридрихом Хайеком, дослідження якого є прикладом послідовної критики позитивістського підходу до вивчення суспільства [1]. Науковці Е. Аронсон та Е.Р. Пратканіс підготували фундаментальну працю з питань впливу на поведінку і дії людей, зловживання різними методами у цьому процесі [2].

Перші спогади про зловживання правом містяться ще в римському праві, яке мало (і має нині) чималий вплив на становлення та формування цього правового інституту [3], а проблеми, пов'язані зі зловживанням права, тривалий час відзначаються особливою актуальністю.

Інтерес до проблем зловживання правом та у праві з боку вчених-юристів і практичних працівників існує постійно, адже це питання пов'язане із правами людини, їх межами та обмеженнями. А людина, її життя, здоров'я, за Конституцією України, є найвищою соціальною цінністю. За два останні десятиліття названі проблеми все частіше потрапляють у поле зору науковців – фахівців з різних галузей права. Підтвердженням цьому є кількість дисертаційних, монографічних праць, статей у періодичних виданнях. Якщо раніше цим питанням переймалися переважно у межах цивільного права, то нині значно зросла кількість праць іншого галузевого спрямування. При цьому питання поняття, сутності, видів, форм, причин існування зловживання правом у найбільш широкому його розумінні є дискусійними та залишаються відкритими для вивчення і вирішення.

Комплексно зловживання суб'єктивними правами як юридичний феномен дослідили І.І. Аносов, О.Я. Рогач, О.О. Малиновський, В.В. Водинелич, О.Є. Наумов, М.М. Хміль.

Проблеми співвідношення поняття «зловживання правом» із суміжними категоріями та поняттями, зокрема із поняттям «правопорушення», досліджує К.М. Казбекова.

Концепцію розуміння зловживання правом крізь призму правової поведінки розвивають, наприклад,

В.В. Гур'янова, Н.О. Дурново. Так, у своїх роботах вчена Н.О. Дурново досліджує питання історії становлення категорії «зловживання правом» у римському праві, законодавстві зарубіжних країн, розглядає межі здійснення суб'єктивного права у контексті проблеми зловживання правом, висвітлює проблеми кваліфікації поведінки суб'єкта як зловживання правом (тут акцентується на співвідношенні зловживання правом із правопорушенням, правомірною поведінкою, зловживанням публічним статусом, правові наслідки за зловживання правом).

Професор Н.Н. Вопленко досліджує основні риси поняття «зловживання правом», виокремлює такі ознаки, як порушення вимог моралі, соціальна шкідливість, вихід за межі права, зв'язок із правопорушенням. У підсумку вчений робить висновок про родовий характер зловживання правом.

Загальнотеоретичний аспект зловживання правом та відображення цієї категорії в юридичному процесі, законодавче закріплення цього поняття у законодавстві зарубіжних країн досліджують, наприклад, О. Вдовичен, А. Забродський, О.О. Мілетич (Українчук), О.І. Цибулевська, В.І. Крусс, А.Я. Курбагов, О.В. Соколов.

Вчена С.Г. Зайцева досліджує семантику юридичного терміна «зловживання правом», індивідуальне нормативно-інструментальне мислення в механізмі зловживання правом, межі здійснення прав, зловживання правом як компонент нормативної системи законодавства.

Висвітлення питань зловживання правом із прив'язкою до публічного та приватного інтересу зустрічається в роботах А. Курбагової, К. Хахуліної, О. Мингела, П. Ципляк.

Питанням зловживання правом у публічно-правовій сфері присвячено окремі праці Ф.В. Веніславського, Д.Ф. Мілушева, К.В. Кузнєцова. Вказані вчені розглядають, зокрема, правові обмеження як імперативні приписи, що є формальним виразом у нормативно-правових актах конкретних умов, які стримують зловживання правами та свободами.

Зловживання правом як явище правової дійсності розуміє К.О. Одегнал.

Логічним продовженням загальнотеоретичних та історико-правових досліджень є конституційно-правові роботи таких вчених, як З.А. Піхова, Г.А. Гаджієв, С.В. Мамічева та ін.

Чимало проблем, пов'язаних зі зловживанням, є у господарсько-правових та господарсько-процесуальних відносинах. Ці питання є предметом наукових досліджень, наприклад, В.В. Резнікової, С.Д. Радченко, Н.А. Шебанової, Я.В. Грель. Так, В.В. Резнікова розглядає вельми актуальну нині для господарського судочинства проблему зловживання процесуальними правами. У своїх статтях вчена висвітлює поняття, ознаки, види зловживання процесуальними правами у господарському судочинстві та проблеми протидії їм.

Науковець О.С. Фонова розглядає деякі аспекти зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу в ракурсі деструктивного

впливу на функціонування господарського процесу, пропонує правові заходи щодо боротьби зі зловживаннями процесуальними правами.

Вчений В.О. Аболонін досліджує проблеми зловживання правом на позов у цивільному процесі Німеччини.

Своєрідні авторські думки щодо розглядуваної проблематики викладає А.В. Смітюх. Так, автор поруч із поняттям «зловживання процесуальними правами» пропонує застосовувати новий термін «процесуальна диверсія».

Спочатку проблема зловживання правом виникла і розвивалася в рамках науки цивільного права. На сьогодні цей феномен досліджується й іншими галузевими науками, однак найбільший розвиток отримав саме в цивілістиці. У зв'язку з цим представляється можливим використання досягнень вчених-цивілістів при розгляді питання про зловживання правом у галузевих юридичних науках, зокрема фінансовому праві [4, с. 278].

З-поміж вчених-цивілістів варто особливо відмітити таких, як В.П. Грибанов, М.М. Агарков, І.О. Покровський, В.П. Доманжо, О.В. Волков, А.Л. Ярошенко, О.А. Поротікова, В.І. Ємельянов, А.А. Малиновський, А.Ю. Белоножкін, С.Д. Радченко, О.О. Мінеєв, М.О. Стефанчук, А.В. Юдін, В.І. Ємельянов, Г.Т. Бекназар-Юзбашев, П.О. Избрехт, М.В. Ібрагімова, А.І. Муранов, В.М. Пашин, Т.С. Яценко, О.А. Ряполова, Т.В. Яковлева, О.А. Красавчиков, О.А. Кузнецов, М.В. Крагченко, Я.С.Х. Мохаммед, Н.А. Ковальова, С.Ю. Маликов, О.А. Протікова.

Цивільно- і банківсько-правові аспекти зловживання правом у процесі застосування банківської гарантії досліджує Л.А. Бірюкова.

Окремі питання зловживання розглядаються й у межах трудового права: А.В. Кручинін, М.В. Лушнікова, В.В. Архіпов, Л.А. Крутова, Є.М. Офман, О.С. Лілікова.

Чимало праць присвячено проблемам зловживання у кримінальному праві. Так, В.Г. Пономарев, ґрунтуючись на загальнотеоретичних поглядах, досліджує міжгалузевий характер зловживання, його основні сутності ознаки, включаючи ознаку протиправності, а також форми зловживання правом за кримінальним законодавством. Учені С.В. Авдєєв, О.С. Стренін, О.А. Обухов, В.О. Гончаров, Х.А. Ібрагімова, С.С. Черобедов, А.Ш. Сидиков, Ю.В. Дзюба, В.П. Коваленко, М.С. Туркот розглядають зловживання посадовими повноваженнями. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти зловживання довірою досліджують, наприклад, Г.М. Анісімов, К.В. Михайлов, Ю.І. Степанов.

Сучасні проблеми зловживання у кримінальному судочинстві та процесі розглядає О.Ю. Хабло, О.Я. Баєв, О.І. Даровських.

Науковці В.Д. Виноградов, О.О. Суров, С.М. Сарницький, Л.О. Солдатова досліджують особливості розслідування зловживань повноваженнями особами, які виконують управлінські функції у комерційних та інших організаціях.

Зловживання правом як спосіб неправомірного впливу головуючого на присяжних досліджує Н.А. Развейкіна.

Адміністративно-правові аспекти зловживання розглядають, наприклад, К.М. Кримова, Є.В. Знамеровський, Д.Б. Попіашвілі.

У межах безпосередньо фінансово-правових досліджень проблем зловживання особливо виділяються роботи податкового-правового спрямування.

Учені А.А. Малигін та В.В. Стрельников, Е.М. Циганков, Д.М. Щекін, А.А. Пилипенко аналізують проблеми зловживання правом податковими органами (йдеться переважно про зловживання владою).

Науковець П.В. Сунцева висвітлює проблеми зловживання правами платників податків і податкових органів у публічно-правових податкових відносинах.

Учені Д.В. Вінницький, А.Н. Шумілова І.А. Кривошеєв, Є.П. Клівер, Ю.Г. Месропян, М.В. Карнаухов досліджують питання співвідношення добросовісності (*bona fides*) та зловживання у податкових відносинах.

Науковець В.В. Кузовков звертає увагу на проблеми прийняття та оцінки судами підтверджуючих документів, що подаються платниками податків безпосередньо у судовому засіданні, а не під час податкової перевірки чи подальшого оскарження рішення податкового органу до вищестоящих інстанцій.

Проблеми протидії зловживанням у податкових правовідносинах у міжнародному та порівняльно-правовому аспектах розглядають, наприклад, А.В. Кирілов, М. Окороків.

Науковці Н.О. Фомінова та Є.О. Цикунов досліджують специфіку податкових правовідносин як галузі прояву зловживання правом, зокрема залежно від суб'єктного складу цих відносин, розглядають поняття зловживання правом у податкових правовідносинах, його співвідношення із поняттям «податкове правопорушення», форми та способи захисту прав при зловживанні правом в означених відносинах, напрями протидії зловживанням у сфері оподаткування.

Викладений вище матеріал дозволяє зробити висновок про багатоаспектність питань, пов'язаних зі зловживанням правом та у праві, що, у свою чергу, дає нам підстави згрупувати існуючі у цьому напрямі наукові напрацювання таким чином:

- загальнотеоретичні та історично-правові дослідження (здійснено такими вченими, як І.І. Аносов, О.Я. Рогач, О.О. Малиновський, Н.Н. Вопленко, С.Г. Зайцева, К.О. Одегал, Ф.В. Веніславський, К.М. Казбекова, Н.О. Дурново, О.Вдовичен, А. Забродський, О.О. Мілетич (Українчук), О.І. Цибулевська, А. Курбатова, К. Хахуліна, О. Мингела, П. Ципляк, В.І. Крусс, А.Я. Курбатов, С.Г. Зайцева, К.О. Одегал, О.В. Соколов, В.В. Гур'янова, В.В. Водинелич, О.Є. Наумов, А.П. Окусов, М.М. Хміль);

- конституційно-правові дослідження (приміром, у роботах таких вчених, як З.А. Піхова, Г.А. Гаджигєв, С.В. Мамічева);

- господарсько-правові і процесуальні дослідження (здійснюються, наприклад, такими вченими, як В.В. Резнікова, А.В. Смітюх, О.С. Фонова, С. Радченко, Н.А. Шебанова, Я.В. Грель, В.О. Аболонін);

- цивільно-правові дослідження (представниками цього наукового напрямку є, наприклад, М.М. Агар-

ков, І.О. Покровський, В. Доманжо, О.В. Волков, А.Л. Ярошенко, О.А. Поротікова, В.І. Ємельянов, А.А. Маліновський, А.Ю. Белоножкін, С.Д. Радченко, О.О. Мінеєв, М.О. Стефанчук, А.В. Юдін, В.І. Ємельянов, Г.Т. Бекназар-Юзбашев, П.А. Избехт, М.В. Ібрагімова, В.П. Грибанов, А.І. Муранов, В.М. Пашин, Л.А. Бірюкова, Є.Ю. Маліков, О.А. Кузнецов, М.В. Кратенко, Я.С.Х. Мохаммед, Н.А. Ковальова);

– дослідження в галузі трудового права (цей напрям досліджень не має такої кількості представників, як попередній, але є дисертаційні дослідження, присвячені цьому питанню, наприклад, роботи таких вчених: А.І. Сидоренко, А.В. Кручинін, М.В. Лушнікова, В.В. Архіпов, Л.А. Крутова, Є.М. Офман, О.С. Лілікова);

– кримінально-правові і кримінально-процесуальні дослідження (здійснюють, приміром, В.Г.

Пономарев, О.І. Даровських, В.Д. Виноградов, О.О. Суров, С.М. Сарницький, Л.О. Солдатова, С.В. Авдеєв, С.С. Черобедов, В.О. Гончаров, Х.А. Ібрагімова, К.В. Михайлов, А.Ш. Сидиков, О.С. Стренін, О.А. Обухов, Ю.В. Дзюба, Г.М. Анісімов, В.П. Коваленко, М.С. Туркот, О.Ю. Хабло, Л.І. Бутенко, О.С. Баєв);

– адміністративно-правові дослідження (представниками є Є.В. Знамеровський, Д.Б. Попіашвілі, К.М. Кримова);

– фінансово-правові дослідження (представниками цього наукового напрямку є А.А. Малигін, В.В. Стрельников, Е.М. Циганков, Д.М. Щекін, А.А. Пилипенко, П.В. Сунцева, Д.В. Вінницький, І.А. Кривошеєв, В.В. Кузовков, А.В. Киріллово, М. О कोरोков, Н.О. Фомина, Є.О. Цикунов, А.В. Мінаков, А.Н. Шумілова, Є.П. Клівер, Ю.Г. Месропян, М.В. Карнаухов).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хайек Ф. Контрреволюция науки. Этюды о злоупотреблениях разумом / Ф. Хайек. – ОГИ, 2003. – 220 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/880087/>.
2. Аронсон Э. Эпоха пропаганды : Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление / Э. Аронсон, Э.Р. Пратканис. – Изд. перераб. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/926359/>.
3. Филиппов П.М. Новое определение субъективного гражданского права и злоупотребление им / П.М. Филиппов, А.Ю. Белоножкин. – Волгоград : ВА МВД России, 2009. – 248 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/433347/>.
4. Князева О.Н. Злоупотребление правом как основание принуждения в налоговом праве / О.Н. Князева // Налоги и финансовое право. – 2011. – № 12. – С. 278–285.